

Манько Д. Г.,
к.ю.н., доцент кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Досліджується генеза інституту легалізації як явища, що властиве організованим суспільним відносинам. Особлива увага приділяється періодизації існування легалізації як соціального явища, розкриттю змістовних аспектів основних періодів, та їх впливу на формування поняття легалізації.

Ключові слова: легалізація, казуїстичне право, об'єктивний закон, воля, влада, визнання, підтвердження, дозвіл, узаконення, періодизація.

Постановка проблеми. Усвідомлення аспектів виникнення, розвитку та функціонування легалізації, як особливого соціального явища, вбачається необхідним елементом у формуванні цілісного уявлення щодо цієї правової процедури, та її ролі у правовій реальності. Вирішення цього завдання зумовлено використанням потенціалу не тільки теорії держави і права, а й історичної науки, і, перш за все, загальної історії держави і права.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Актуальність дослідження особливостей історичного розвитку легалізації обґрунтовується значенням легалізації на сучасному етапі формування транснаціонального світу, коли правові системи сучасних держав повинні мати необхідні механізми визнання, надання юридичної сили, дозволу й узаконення певних об'єктів, суб'єктів, дій як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях. Необхідністю створити ефективні процедури співробітництва держав у сфері легалізаційної діяльності за допомогою вироблення уніфікованого підходу до визначення поняття легалізації, видів і форм її здійснення.

Викладення основного матеріалу. Періодизацію існування легалізації, як соціального явища, можна поділити на шість основних етапів (відповідно до виникнення вихідних видів легалізаційної діяльності):

1. *Період родового устрою* — вияв спільних інтересів, як втілення єдиної соціальної волі, як відбиття потреби спільноти у збереженні своєї цілісності. Воля індивіда, щоб бути «легальною», має відповідати волі колективу влади освячених звичаїв, традицій, табу, ритуалів.

2. *Період неолітичної революції* — а) виникнення політичної влади і найдавнішої держави, виникнення процедур фактичного визнання влади суспільством (легітимації) та фіксація основ державної влади у праві (легалізація завдяки визнанню); б) виникнення процедур визнання чинності доказів («легальні двобої», «клятви»).

3. *Період домінування римського права* — а) виникнення організацій, спілок (юридичних осіб), та реакція з боку держави на ці явища, їх статус та правосуб'єктність (легалізація завдяки дозволу); б) розвиток процедур визнання чинності документів, доказів (легалізація завдяки — визнанню).

4. *Період Ренесансу* — формування ідеї і сутності легальності, обґрунтування вихідних положень свободи і необхідності як ключових критеріїв мотивації поведінки людини.

5. *Перша половина ХХ ст. (період «Великої депресії» 30-х років ХХ ст.)* — виникнення потреб введення коштів, отриманих злочинним шляхом у офіційну економіку (легалізація завдяки узаконенню («відмиванню»));

6. *Сучасний період «транснаціонального світу»* — формування та загальнотеоретичне обґрунтування уніфікованих уявлень щодо поняття та сутності легалізації, активне використання легалізаційних процедур у багатьох сферах правової реальності.

У кожному із названих періодів, легалізаційна діяльність набувала певного сутнісного наповнення, яке відповідало стану потреб особи у впорядкуванні своєї поведінки із зовнішнім, встановленим порядком. Ці відносини, ґрунтуючись на відповідності

етичним, внутрішнім, індивідуальним критеріям людини, мали бути зведеними до об'єктивних, зовнішніх нормативів. У зв'язку з цим, говорячи про легалізацію, треба обертати увагу не тільки на її кінцевий результат — формально-юридичну фіксацію відповідності, але й на момент усвідомлення суб'єктом, того, що те, що він має здійснити, відповідає духу права (загально прийнятого імператива).

Термін «легальність» виник як одне з основних понять філософської етики І. Канта в його концепції автономії моралі. Спочатку він означав відповідність поведінки зовнішньому закону, на протизагу моралі — поведінки, що відповідає внутрішньому закону (моральності) [1, 197].

Основою його теоретичної конструкції є ідеї про свободу особи та людську гідність. Ці ідеї Кант прагне об'єднати з розумінням того, що об'єктивною реальністю керує загальна закономірність (природна необхідність). Кант прагне узгодити обидва моменти: свободу і людську гідність, закономірність і необхідність. Питання про зв'язок свободи і необхідності у поведінці людини — одне з базових питань, вирішення якого складає основу етики Канта, яка творить, у свою чергу, морально-філософську базу кантівського вчення про право і державу.

І. Кант зазначав, що категоричний імператив — це моральний закон, закладений у природі всіх розумних істот. Відповідність їх дій цьому законі може бути внутрішня і зовнішня. Внутрішня буде тоді, коли мотивом слідування моральному законі виступає саме повага до цього закону, свідомість обов'язку чинити так, а не інакше. Зовнішня ж буде тоді, коли мотивом підпорядкування моральному законі є інші фактори — страх покарання, розрахунок на певні вигоди і т. д. [2, 49].

Відповідність вчинку законі, безвідносно до його мотиву, Кант називав легальністю. Відповідність, яку забезпечував мотив, що базувався на ідеї обов'язку — моральністю. Ця відмінність між легальністю і моральністю має суттєве значення для побудови всієї кантівської теорії держави і права. Важливо підкреслити, що Кант не протиставляє право і мораль, а розмежовує ці два поняття. За допомогою такого розмежування Кант окреслює сферу права, як область вчинків людей,

що виконують моральний закон у силу зовнішньої згоди з ним, іншими словами, — це зовнішня поведінка індивідів. В цій сфері призначення категоричного імперативу полягає в гарантуванні свободи в людському співжитті, тобто він повинен поставити свавілля, власну вільну поведінку кожної особи у певні рамки, з тим щоб ніхто не міг порушувати свободу інших і щоб вона охоронялася однаково для всіх.

В історичному ракурсі джерела виникнення деяких видів легалізації можливо знайти вже в найдавнішому періоді існування людства. Безумовно, поняття «легалізація» тоді ще не існувало, однак сутність здійснюваних дій адекватно відповідала призначенню легалізаційної процедури (у тому контексті, в якому її розуміють у сучасний період). Так, у часи родового суспільства не було центральної влади, уповноваженої перевіряти докази і встановлювати, які саме факти повинні бути прийняті за основу примирення. З огляду на взаємозв'язок релігії і права, у процесі регулювання суспільних відносин того періоду служители культу зверталися до божественних сил, що нібито вирішували, яка зі сторін була права у своєму твердженні про конкретний факт. Це можна було з'ясувати, наприклад, за допомогою призначення легального двобою, результат якого сприймався як божественна вказівка на того, хто каже неправду, і вважався вироком [3, 28-29].

Надалі легальні двобої і «божі суди» поступово замінялися більш досконалим способом, відповідно до якого однієї зі сторін надавалася можливість клятвено підтвердити правдивість своїх доводів і справедливості дій. Така клятва бралася з відповідача за відсутності фактів, що явно свідчили проти нього. Сила доказів оцінювалася і підкріплювалася клятвою, яку давали інші особи. Надійність доказів залежала від того, наскільки людина вірила в те, що, давши помилкові показання, вона виявиться у владі злих сил [4, 18-22].

Пізніше, у період імператорського правління (4 ст. до н. е.), з'явилося безліч різноманітних правових норм для оцінки доказів, які значною мірою обмежували свободу дії суддів. Таке положення, якщо аналізувати представлені у еллінських літописних джерелах приклади, призвело до того, що судді, при оцінці доказів, більш ретельно звертали

увагу на письмові документи, чим на усні заяви свідків. Допит свідків та дослідження письмових та інших свідоцтв являли собою єдину можливу процедуру отримання доказів по цивільним справам, а судовий розгляд завдяки «легального двобою» або «божого суду» за такими справами був скасований.

Велике значення для осмислення сутності легалізації, мають прийняті римським імператором Августом (63 р. до н.е. — 14 р. н.е.) рішення, які надавали найбільш авторитетним юристам право на проведення судових експертиз. Фактично, це обґрунтовувало, що висновки та письмові докази, лише цих юристів мали законну силу та представлялися на суді [5, 34].

Таким чином «визнання» чинності доказів, певних документів, виникає як частина «примірного» права. Надалі цей інститут розвивається когнитивно, походячи від статутів та рішень судів, які виражали волю законодавця (держави) як вищого джерела права, доки не отримав статус транснаціонального правового інституту.

В процесі дослідження історичної генези легалізації, дуже важливим є аналіз становлення юридичної особи, бо саме завдяки цьому інституту, свого вираження набув такий складовий елемент легалізації як дозвіл на виконання певної діяльності. Історія розвитку юридичної особи, як особливого суб'єкта права, визнання таких осіб з боку держави, допуск до виконання певних функцій, складається з багатьох етапів і своїм корінням відходить у період розквіту римського права. Процедури легалізації тісно пов'язані із юридичними особами, як у аспектах створення останніх, так і надання дозволу на виконання певної діяльності. Безумовно сучасні процедури легалізації діяльності юридичних осіб суттєво відрізняються від того, як ця діяльність проводилася у минулому. Але, для формування цілісної картини необхідно проаналізувати історичні умови виникнення та існування юридичних осіб.

В I-II ст.ст. до н.е. римські юристи намагались пояснити ідею існування організацій (союзів), володіючих нероздільним, відособленим майном, виступаючих в цивільному обороті від власного імені, існування яких не залежить від змін в складі їх учасників, тобто в даному випадку мова іде про освітянські союзи,

які володіють цивільною правоздатністю нарівні з фізичними особами. Проте, саме поняття «юридична особа» було невідоме римському праву. Римські юристи лише зробили спробу розширити коло суб'єктів приватного права за рахунок особливих об'єднань, союзів громадян, не вникаючи в сутність цього правового явища [6, 176].

Теорія римського права не виробила категорії колективного суб'єкта, хоча на практиці вони, звичайно, існували. Не виробила його і середньовічна юриспруденція, що не заважало процвітанню міських комун.

І тільки в XIX столітті питання про правосуб'єктність спілок зазнало серйозної наукової розробки в німецькому правознавстві. Вельми популярна в той час теорія фікцій (Савінії, Бірлінг, Пухта), а також теорії цільового майна (Беккер, Демеліус), безсуб'єктних прав (Віндшейд, Кеппен) та інтересів (Ієрінга) сходилися в тому, що юридичні особи, на відміну від фізичних, не існують в дійсності, а являють собою абстрактні законодавчі конструкції [7, 32].

Перші фундаментальні теоретичні розробки, присвячені проблемі сутності юридичної особи, були зроблені в епоху феодалізму, на межі XII-XIII ст.ст. В той час юридична особа розглядалась як породження правопорядку, тобто як деяка юридична фікція, штучно сконструйована і придумана законодавцем.

Початок історії поняття юридичної особи слід віднести до раннього середньовіччя. Як відзначається в літературі, стародавні римляни мали добре розвинену систему уявлень про юридичної особи стосовно до окремої людини. Поняття ж союзу було вироблено в публічному праві стосовно до держави, і, таким чином, поняття союзу (корпорації) існувало у римлян тільки в публічному, а поняття особи — тільки владному праві. Оскільки союзи мали майнові інтереси і брали участь у майновому обороті (тобто виступали об'єктами приватного права), римське право прирівнювало їх правове положення до осіб, а категорія юридичної особи не використовувалася зовсім.

У той час як «весь лад римського цивільного побуту істотним чином визначається початком особистості і, разом з тим, особливості правовідносин кожного громадянина, картини середньовічного побуту дають нам абсолютно протилежні риси». Тут не окрема

людина є правоздатною, а союз (корпорація). Вєсь цей побут, писав Н. Л. Дювернуа, можна охарактеризувати рисою, протилежною римському, рисою безособовості, де відомий і постійний характер правовідносин визначається приналежністю людини до союзу, спадкоємного з покоління в покоління. У цих умовах завдання юриспруденції і законодавства полягають у тому, щоб визначити швидше права спілок і ставлення до них прав окремих, що входять до них осіб, чим права окремих осіб як самостійних одиниць в гуртожитку [8, 74].

Середньовічні глосатори розробляли поняття корпорації (*universitas*) як союзу, визнаного державою в якості суб'єкта права, а їх наступники, каноністи, розрізняли у зв'язку з цим поняття «особа» і «людина» і починали міркувати про природу цієї особи. Одне з перших тлумачень поняття юридичної особи дав папа Інокентій IV. Він писав у 1245 р., що юридична особа існує лише в понятті і завдяки фікції, вона не обдарована тілом, а значить, не володіє волею. Діяти можуть лише члени, але не сама корпорація, тому корпорація не може ні зробити злочину, ані бути відлученою від церкви (*impossibile est, quod universitas delinquat*) [9, 215].

Французька буржуазна революція 1789 р., борючись з станом-цеховим пристроєм феодального суспільства і бажаючи забезпечити торжество принципу індивідуальної свободи, заборонила будь-які корпорації, утворені за професійною ознакою, і зберегла дозвільний порядок утворення корпорацій, що переслідують мету отримання прибутку. При цьому було суттєво обмежено кількість організаційно-правових форм останніх. Таким чином, ця категорія юридичної особи на кілька десятків років випала з наукового обігу і не застосовувалася в законодавстві [10, 350].

Всю першу половину XIX ст. корпорації у Франції і в значній мірі в решті Європи створювалися виключно в дозвільному порядку (реєстраційний порядок створення акціонерних товариств був введений у Франції Законом від 24 липня 1867 р.). Остання ж третина століття, як зазначав Л. Дюгі, була відзначена в Європі, і зокрема у Франції, асоціоністським рухом надзвичайної інтенсивності, що поширився на всі прояви людської діяльності [11, 476].

Відповідно кінець XIX ст. і перші десятиліття XX ст. характеризувалися активним науковим осмисленням феномена юридичної особи і необхідності її легалізації з боку держави, визнання її відповідності позитивному законодавству.

Посилання на легалізацію як підставу влади і належну поведінку вже в IV—III століттях до н. е. використовувала школа китайських легістів у суперечці з конфуціанцями, котрі вимагали такої поведінки, що відповідала б всесвітній гармонії. Елементи своєрідної легалізації були присутні в протисторіях світської і духовної влади в Західній Європі в середні століття, на неї посилалися в новий час прихильники «легітимної монархії» Бурбонів, виступаючи проти «узурпатора» Наполеона [12, 10].

Політична влада в її сучасній державно-публічній формі зародилася близько п'яти тисячоліть тому. До цього ж існувала влада з додержавними структурами управління і самоорганізації, які виникли близько 40 тис років тому, в епоху пізнього (або верхнього) палеоліту, з появою кроманьйонської людини (*Homo Sapiens*). На цьому етапі історії людства інтереси окремої людини та інтереси всього племені чи роду ще не розрізнялися, будь-які прояви індивідуального були винятком і поставали як рудименти тваринного егоїзму. Початкове здійснення спільних справ і управління ними було спільною турботою всіх і не виокремлювалось в якусь самостійну галузь суспільної практики, відповідальність за спільну справу відчували й несли всі члени спільноти [13, 22].

Влада як суспільне явище зароджувалася саме як концентрований вияв спільних інтересів, як втілення єдиної соціальної волі, як відбиття потреби спільноти у збереженні своєї цілісності. Первісна влада, підпорядкування волі індивіда, волі колективу, суспільства — це влада освячених звичаїв, традицій, це регулювання людських взаємин, заборон (табу), ритуалів тощо.

Відносини влади в рамках кровно-родинних зв'язків засновувалися на статевіковому поділі праці. Значна частина управлінських функцій здійснювалася ще самим сімейно-родинним колективом, який великою мірою був і суб'єктом, і об'єктом управління. Проте матеріальний прогрес спричинився до соціальної,

етнічної і релігійної диференціації соціуму. Почалося поступове відособлення владно-управлінських функцій усередині споконвічно егалітарного співтовариства на користь певних груп людей. Але таке відособлення мало бути підтвердженим, визнаним, таким, що відповідає та закріплене в законі.

Таким чином, історично, розглянуті види легалізації, виникали як елементи казуїстичного права, тобто на основі вирішення конфлікту по різних правових домаганнях установалення відповідності зроблених діянь зовнішньому, «об'єктивному» закону. Поняття «легалізація» завжди зв'язувалося з необхідністю здійснення окремих упорядкованих дій при реалізації інтересів зацікавлених осіб у контексті приведення будь-кого (будь-чого) у відповідність закону. Визнання правової дієвості, узаконення будь-яких процесів і явищ, надання юридичного статусу заняттю певним видом діяльності — уявлялися окремими ланками, не зв'язаними в єдину систему відносин. Кожна з ланок могла бути випадково затребуваною або взагалі не використаною в державно-правовому формуванні. Уявляється, що причинами такого ставлення до перерахованих видів легалізації виступали: по-перше, відсутність об'єктивних умов затребуваності, що залежать від рівня розвитку і ступеня зрілості суспільства, а по-друге, відсутність розуміння легалізації як комплексної правової процедури. У сучасних умовах розвитку правових відносин у суспільстві й міжнародних інтеграційних процесів держава не може бути індиферентна до проблеми гармонізації законодавчих основ. Вітчизняне законодавче поле повинне мати певні засоби, необхідні для формування сучасної держави. Причому ці засоби повинні бути всебічно обґрунтовані як у теоретичному, так і в практичному аспектах [14, 65].

Висновки. Україна розвивається на принципах демократії, ринкових економічних відносин і інтеграції в цивілізоване світове співтовариство розвинених країн. Створення ефективних процедур визнання державної влади, підтвердження дійсності іноземних документів, видача дозволів на заняття певним видом діяльності, запобігання введенню в законний обіг «тіньових грошей» і заохочення узаконення коштів, що тимчасово перебувають за межами офіційної економіки, належать до пріоритетних завдань сучасної держави.

Здійснення зазначених завдань пов'язано з процедурою легалізації. У цілому, підвищення впливу недержавних інститутів на здійснення державної діяльності, «зв'язування» державної влади правом, знаходження можливості реальної реалізації наявних прав індивідуумами визначають трансформацію ряду понять у державно-правовій сфері. Здійснення цих перетворень повинне провадитися в інтересах забезпеченого, стабільного і захищеного життя (громадянина, суспільства і держави) і вимагає створення ефективної нормативно-правової і загальнотеоретичної бази досліджень, спрямованих на регламентацію і затвердження відносин, виникаючих, в тому числі, і у сфері легалізаційної діяльності.

Література:

1. Кант И. Основы метафизики морали. 1784 / И. Кант // Краткая философская энциклопедия. — М., 1994. — 197 с.
2. Асмус В. Ф. Иммануил Кант / В. Ф. Асмус. — М. : Высшая школа, 2005. — 439 с.
3. Кенсовский П. А. Международное частное право: легализация иностранных документов / П. А. Кенсовский. — Краснодар, 1998. — 134 с.
4. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс. — М., 1994. — 398 с.
5. Иоффе О. С. Из истории цивилистической мысли / О. С. Иоффе // Избранные труды по гражданскому праву. — М. : Статут, 2000. — 506 с.
6. Кенсовский П. А. Легализация и признание документов иностранных государств / П. А. Кенсовский. — СПб : Юрид. центр пресс, 2003. — 385 с.
7. Коркунов Н. М. Лекции з загальної теорії права / Н. М. Коркунов. — СПб, 1914. — 142 с.
8. Дювернуа Н. Л. Читання з цивільного права / Н. Л. Дювернуа. — СПб, 1902. — 434 с.
9. Герваген Л. Л. Розвиток вчення про юридичну особу / Л. Л. Герваген. СПб, 1888. — 142 с.
10. Французький цивільний кодекс (Кодекс Наполеона), що діє й донині, не вживає поняття юридичної особи.
11. Дюгі Л. Конституційне право. Загальна теорія держави / Л. Дюгі. — М., 1908. — 876 с.
12. Чиркин В. Е. Основы государственной власти : учеб. пособие / В. Е. Чиркин. — М. : Юристъ, 1996. — 112 с.
13. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн / В. П. Глиняний. — 6-е вид. — К. : Істина—М, 2010. — 768 с.
14. Кенсовский П. А. Нострификация. Апостилляция. Легализация документов иностранных государств / П. А. Кенсовский. — Краснодар, 1998. — 127 с.

Манько Д. Г. Особенности исторического развития института легализации

Аннотация. На основе исследований в сфере истории государства и права, теории государства и права, анализируется генезис легализации как социального явления и правовой категории. Особое внимание уделено аспектам возникновения, развития и функционирования этого вида производной формализации права.

Ключевые слова: легализация, казуистическое право, объективный закон, воля, власть, признание, подтверждение, разрешение, узаконение, периодизация.

Manko D. G. The historical development of the Institute of legalization

Summary. Was Investigated the genesis of the Institute of legalization as a phenomenon which peculiar in organized public relations. Particular attention is paid to aspects of the creation, development and functioning of this type of derivative formalization of law.

Keywords: legalization, casuistic law, objective law, freedom, authority, recognition, permission, confirmation, legitimation, periods.